

эпохой, охарактеризована целостная система архаических структур, образов, сюжетов путем идентификации общих космологических мотивов в фольклорном наследии разных индоевропейских народов. Выяснено, что круг мифопоэтических представлений этих народов представляет собой гармонично структурированную мировоззренческую систему с четкими космологическими атрибутами. Помимо этого, в статье отдельно выделены праславянские космологические мотивы, общие для народов разных славянских групп: восточной, западной и южной. Проанализирована сложность идентификации этих мотивов и названы ее причины.

Ключевые слова: фольклор, мифология, индоевропейский, праславянский, древнерусский, космологический, мотив, образ, атрибут, обрядовый.

Svitlana Safarian

INDO-EUROPEAN AND PROTO-SLAVIC COSMOLOGIC MOTIVES IN THE FOLKLORE HERITAGE OF ANCIENT RUS

The problem of the artistic text interpretation in the context of typological comparisons with related and unrelated national literatures is one of the most urgent in modern philological sciences. In particular, over the past decades Ukrainian literary scholarship has accumulated vast experience in researching various aspects of migration processes in fiction. The researchers focus on the issues of intertextuality, intercultural communication, interethnic dialogue, etc. The article also discusses these pressing issues comparing the folklore materials of different peoples of the Indo-European family. In particular, the diversity of the common historical and cultural roots of many Indo-European peoples is proved. The article studies the correlation of different mythological systems and folkloric themes with a certain historical epoch. It characterizes the holistic system of archaic structures, images and plots identifying common cosmological motives in the folklore heritage of various Indo-European peoples. It is found out that the circle of mythopoetic perceptions of these peoples is a harmonious worldview structure with precise cosmological attributes. In addition, the article separately identifies the Proto-Slavic cosmological motifs which are common to peoples of different Slavic groups: eastern, western and southern; it analyzes the complexity of these motifs identification and reveals its causes.

Key words: folklore, mythology, Indo-European, Proto-Slavic, Old Russian, cosmological, motif, image, attribute, ritual.

УДК 821.161.2

ORCID iD 0000-0002-5630-5175

Ірина Терехова

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГРІХОВНОГО ТА ПРАВЕДНОГО В ПОВІСТІ М. КОСТОМАРОВА «СОРОК ЛЕТ»

У статті автор розглядає проблему гріховного та праведного в маловідомій повісті Миколи Костомарова «Сорок лет», що реалізується у творі через концепти диявол / Бог, гріх / душа. Крім того, у запропонованому дослідженні визначено спільні та відмінні риси російськомовного та україномовного варіантів тексту письменника, висвітлено новаторські риси М. Костомарова-прозаїка, розкрито дидактичні настанови твору. В образі головного героя повісті «Сорок лет» Трохима Яшника відображено письменницьке бачення такого релігійного поняття, як Божа кара, що реалізоване за допомогою відповідних сюжетних вузлів: вбивство людини заради поліпшення матеріального стану, порушення норм християнської моралі, спуска дияволом, сорокарічне покарання. Питання нівелювання духовних цінностей, втрати віри в божественні настанови, моральної деградації людини заради грошей і статусу визначають актуальність російськомовної повісті М. Костомарова й нині.

Ключові слова: повість, гріховне, праведне, художній світ, Костомаров.

Актуальність теми дослідження.

Проза М. Костомарова є оригінальним новаторським явищем літератури XIX ст. і вирізняється своїм жанровим різноманіттям: історична хроніка «Кудеяр», народна легенда «Сорок лет», епізод з історико-побутового життя «Холуй», оповідання «Сын» (хоча цей твір є повістю), бувальщина «Черниговка», а також ціла низка оповідань («Фаина», «Скотский бунт», «Приключения по смерти», «Большая», «Ольховняк», «Незаконно-рожденные», «Тайновидец»). Зазначені твори були об'єктом студювання небагатьох вчених, тому на сьогодні вони так і залишаються недостатньо вивченими. З цього приводу літературознавець В. Смілянська зауважує: *«Постать М. Костомарова у всій багатогранності духовних обширів, з усім багатством його величезного, як на одну людину, доробку історика, фольклориста, поета, драматурга, прозаїка, літературного критика, публіциста — мало знана сучасному читачеві. Ні його історичні дослідження, ні значна частина прозової та публіцистичної спадщини не перевидавалася багато років»* [5, 5].

Серед дослідників прозової творчості М. Костомарова варто виділити Я. Козачка, який на прикладі повісті «Кудеяр» розкриває проблему художнього утвердження української національної ідеї, зосереджує свою увагу на необхідності зафіксувати наскрізну антисамодержавну спрямованість тексту твору, характеризує естетичні засоби задля зіставлення українських і російських історичних контекстів. Учений наголошує: *«У прозових творах, переважно російськомовних, автор послідовно і художньо переконливо змальовує високу моральність українського народу, демократизм суспільних стосунків, поетичність звичаїв і традицій, засади християнства в світогляді. Костомаров виступає захисником права українського народу на самоідентичність, розвиток мови, культури, демократичних суспільних традицій. Це надає його творам особливої актуальності»* [3, 107].

Літературний критик С. Єфремов у своїй монографії «Історія українського письменства» теж дає оцінку творчості М. Костомарова, зокрема згадує про повість «Черниговка»: *«Це яскраво оброблена на підставі історичних документів картина обопільних стосунків між українцями та великоросами в перші після з'єднання України з Московією часи. Повість справляє велике враження своїм цікавим змістом: національну колізію між заступниками “двох руських народностей” у побутових обставинах XVII ст. поставлено гостро...»* [1, 352].

Досить вагомою є розвідка В. Смілянської «Літературна творчість Миколи Костомарова», де розглянуто жанрово-стильові особливості повістей, історію їх написання, подано ґрунтовну характеристику системи образів, окреслено проблематику творів.

У художньому світі прози Миколи Костомарова рельєфно зображено цілий комплекс художніх проблем: добра і зла («Кудеяр»), любові та ненависті («Черниговка»), батьків і дітей («Сын») тощо. Особливої уваги заслуговує проблема духовного і праведного, втілена в російськомовній повісті «Сорок лет». З огляду на літературний процес це питання завжди перебувало в центрі уваги. Сьогодні дедалі частіше відбувається нівелювання духовних цінностей, а часом зовсім втрачається віра в божественні настанови. Зрозуміло, що це призводить до моральної деградації та поступового духовного зубожіння людства. Тому дане дослідження є достатньо актуальним.

Мета дослідження — окреслення проблем гріховного та праведного в маловідомій повісті Миколи Костомарова «Сорок лет».

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему гріха, що полягає в диявольській спокусі людини багатством, і висвітлення її в літературі, варто насамперед згадати біблійну легенду про спокушення дияволом Христа в пустелі, описану в Євангелії від Матвія. А саме: оповідь про те, як диявол бере Ісуса на височезну гору, показує йому всі царства на світі та їхню славу й говорить, що все йому дадуть, якщо він впаде та поклониться, на що Ісус відповідає, щоб той відходив, бо варто лиш Богові своєму вклонитися і служити одному йому. В українській літературі інтерпретацію цього сюжету зустрічаємо, зокрема, у творі Івана Вишенського «Викриття диявола-світодержця і звабної його ловитви цього скоропогибного віку, учинене від голякамандрованця, котрий вирвався з хитросплетених його тенет і простує до другого, майбутнього віку». Згодом М. Костомаров також використав цей сюжет. Його твір «Сорок лет» продовжує тему про диявольську спокусу статусом та грошима. Звернення до даного сюжету зумовлене передусім самою естетичною платформою романтизму, до якої належав Костомаров. Дослідник Дмитро Чижевський пояснює це так: романтики змальовують життя людини в залежності від її долі, вони відкривають таємничу сторону світу, де чималу роль починають відігравати демонічні сили. Однак зображення душевного життя збагачується і без участі фантастичних дійових осіб — через увагу до ненормальних або неповсякденних переживань, таких як розпуста, гріх, злочин [7, 409].

Вперше повість «Сорок лет» надрукована окремим виданням наприкінці XIX ст. та визначена самим автором як «народная малороссийская легенда». Варто зауважити, що попередньо письменник вже звертався до проблеми гріховного і праведного в своїй однойменній українській казці. Порівнюючи ці твори, зазначимо, що вони різняться між собою. По-перше, своєю жанровою

специфікою. Первісний україномовний варіант є казкою, написаною приблизно у 1840 р. Цей твір відповідав своїм жанровим ознакам використанням відповідних стилістичних засобів, невимушеним стилем оповіді, мета якого — розважити читача. Основна проблема, порушена в цій казці, — відтворення нерівного кохання парубка Степанка та дівчини Ганни. Досить колоритно та детально вимальований спільний для двох творів образ Придибалкіна. Він стає прибічником темних сил зла та спокушає головних героїв до гріха. Однак ми не знаємо продовження цієї історії, сучасний читач може оцінити лише перший розділ видання, що зберігся.

Пізніше був створений російськомовний варіант твору. За жанром це — повість. Тут вже відсутнє легке, розважальне спрямування, а навпаки домінує серйозна, повчальна оповідь, розлога сюжетна лінія спокуси головного героя Трохима сатаною. Українська і російськомовна редакції суттєво різняться, спільними для них є хіба що образ Придибалкіна та тема нерівного кохання. Цікаво, що сюжет повісті «Сорок лет» знайшов своє продовження у творчості Льва Толстого. Російського письменника настільки захопив цей твір, що він його перевидав і написав своє закінчення. Митець ускладнив кінцівку монологами, роздумами головного героя Трохима, його психологічними переживаннями, занепокоєнням з приводу того, що родичі бажають йому смерті і хочуть заволодіти його багатством. За версією Л. Толстого, ця кара тривала ще тринадцять років.

У повісті «Сорок лет» М. Костомаров порушує проблему взаємин людини та диявола, у центрі якої — купівля-продаж людської душі. У творі ведеться оповідь про бідного парубка Трохима, який палко покохав доньку багатія Вассу. Здавалось би, що це кохання приречене, оскільки хазяїн Шпак ніколи не віддасть свою єдину доньку за наймита. Хлопець у відчаї, не знає, що робити, тож іде в шинок заливати своє горе горілкою. Саме тут відбувається доленосна зустріч із підозрілим незнайомцем Фетісом Придибалкіном. Він, за авторською концепцією, є уособленням зла та репрезентує образ диявольської сили. У повісті Придибалкін зображений як рудий, негарний чоловік, який дещо нагадує kota: «Лицо его было непоказисто, все покрыто веснушками. Зеленоватые глаза бегали из стороны в сторону. Кругловидный облик лица с торчащими усами придавал его физиономии что-то кошачье. Считали его иностранцем, хотя никто не мог сказать, какой он нации. Прозвище его было какое-то мудреное, так что никто этого прозвища не помнил. В церкви его никто не видал, но в шинок он хаживал, хотя сам там не пил, только других угощал» [4, 359]. Фетіс пропонує Трохимові пограбувати та вбити людину задля одруження з коханою та виконання умов хазяїна.

Юнак відповідно до норм християнської моралі не хоче йти на злочин. Його лякає людський осуд, тяжка кара за свої діяння під час Божого Суду. Трохим прямо говорить Придибалкіну, що не стане злодієм. Однак Фетіс майстерно зло обертає у форму добра: «*Бывает... при лихой године явится друг-благодетель, что добру научит и к счастью приведет. Я твой друг-благодетель*» [4, 359]. Нечистий описує свою концепцію «правильного» життя: по-перше, не боятися гріха, робити все те, що приносить вигоду, по-друге, грішити так, щоб люди про той гріх не дізналися та не відправили до Сибіру, по-третє, не чекати Суду Божого, а лиш вміти від суду людського сховатися. Це переконало Трохима і він уклав угоду з дияволом, хоч до кінця не усвідомлював наслідків свого вчинку: «*Страх начал подступать ему к сердцу. Затревожила его мысль о божественном наказании, но он спешил прогнать от себя эту мысль приятными образами синего жупана, Вассы и старого Шпака, который, увидя его в таком виде, в каком сам велел ему явиться, отдаст за него дочь по данному обещанию. Известно, что голос совести у человека слаб до совершения преступления, иначе бы их так много не совершалось*» [4, 361–362]. Вбивши людину, Трохим отримав матеріальну винагороду. Він одружився з коханою дівчиною, став поважною заможною людиною, а про злочин ніхто не дізнався, це залишилось таємницею. Однак Яшник не міг жити спокійно. За пророцтвом, після скоєного він має бути покараним протягом сорока років.

Щоправда, одного разу у Трохима Яшника з'явився шанс реабілітувати себе. Він зустрів схимника, який порадив позбутися багатства і цим зняти провину. Багатій не схотів відмовитися від своїх статків, вважаючи цю ідею марною. Врешті-решт забув про Божі настанови, повністю зрікся віри Божої та страху.

Минає сорокарічний термін, а Божа кара не настає для головного героя. У читача виникає інтригуюче запитання «Чому?». Відповідь на нього дає автор (це є специфічною особливістю М. Костомарова-прозаїка): «*Не знал он и не уразумел, что началом обещанной кары было его многолетнее земное благополучие, а ее завершением — потеря Бога*» [4, 407]; «*Жил Трофим Семенович во все свое удовольствие. Но не очень долго прожил он после окончания сорокалетнего срока: однажды после веселого ужина отправился он по обыкновению спать и утром уже не проснулся. Кончина внезапная и, конечно, легкая!*» [4, 408].

Ключем до розуміння проблем гріховного та праведного у творі є епіграф повісті, взятий з Біблії: «*Почему беззаконные живут, достигают старости, да и силами крепки? Дети их с ними пред лицом их и внуки их пред глазами их. Дома их безопасны от страха, и нет жезла Божия на них.*

Проводят дни свои в счастии и мгновенно нисходят в преисподнюю. А между тем они говорят Богу: «Отойди от нас, не хотим мы знать путей Твоих! Что Вседержитель, чтобы нам служить Ему? И что пользы прибегать к Нему?..» Но Бога ли учит мудрости, когда Он судит и горних!» [4, 350]. Опозиція гріховного та праведного зображується протягом всього розвитку сюжетних ліній повісті. Вплив сатани на людину, прагнення матеріального благополуччя будь-якою ціною — все це хотів показати автор в образі Трохима Яшника.

Наукова новизна дослідження, на відміну від попередніх літературних розвідок,

присвячених прозі М. Костомарова, полягає у визначенні спільних та відмінних рис російськомовного та україномовного варіантів твору, висвітленні новаторських рис М. Костомарова-прозаїка, розкритті дидактичних настанов повісті «Сорок лет» М. Костомарова, з'ясування опозиції гріховного та праведного у повісті.

Висновки. Повість Миколи Костомарова «Сорок лет» є застереженням та повчанням сучасному читачеві. Як ілюструє даний твір, духовне зубожіння та втрата Бога є найбільшою карою людства. «Не вбий», «не кради» — одвічні постулати, яких повинен дотримуватись кожен.

ДЖЕРЕЛА

1. Єфремов С.О. Історія українського письменства / С.О. Єфремов. — К. : Femina, 1995. — 686 с.
2. Історія української літератури XIX століття : в 3 кн. / за ред. М. Яценка. — К. : Либідь, 1996. — Кн. 2. — 384 с.
3. Козачок Я. Ідейно-естетичний концепт національного в російськомовній прозі Миколи Костомарова (на матеріалі повісті «Кудеяр») / Я. Козачок // Наукові записки. Серія: Літературознавство. — Т. : ТНПУ, 2004. — Вип. XV. — С. 107–122.
4. Костомаров М.І. Твори : в 2 т. / М.І. Костомаров ; упоряд., передм. та прим. В.Л. Смілянської. — Т. 2: Повісті. — К. : Дніпро, 1990. — 780 с.
5. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Смілянська // Костомаров М.І. Поезії. Драми. Оповідання. Твори. Т. 1. — К. : Дніпро, 1990. — С. 5–37.
6. Смілянська В.Л. Шевченкознавчі роздуми. Збірник наукових праць / В.Л. Смілянська. — К., 2005. — 491 с.
7. Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І. Чижевський. — К. : Академія, 2003. — 568 с.

REFERENCES

1. Yefremov S.O. (1995). Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. Kyiv, Femina, 686 p.
2. Istoriiia ukrainskoi literatury XIX stolittia (1996). Kyiv, Lybid, 2, 384 p.
3. Kozachok Ya. (2004). Ideino-estetychnyi kontsept natsionalnoho v rosiiskomovunii prozi Mykoly Kostomarov (na materialy povosti «Kudeiar»). In *Naukovi zapysky. Seriiia: Literaturoznavstvo*. Ternopil, 15, pp. 107–122.
4. Kostomarov, M.I. (1990). *Tvory. T. 2: Povisti*. Kyiv, Ukraina, 780 p.
5. Smilianska V. (1990). *Literaturna tvorchist Mykoly Kostomarov*. In *Poezii. Dramy. Opovidannia. Tvory*, T. 1, pp. 5–37.
6. Smilianska V.L. (2005). *Shevchenkoznavchi rozmysly. Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, Ukraina, 491 p.
7. Chyzhevskiy D. (2003). *Istoriiia ukrainskoi literatury*. Kyiv, Akademiia, 568 p.

Ирина Терехова

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГРЕХОВНОГО И ПРАВЕДНОГО В ПОВЕСТИ Н. КОСТОМАРОВА «СОРОК ЛЕТ»

В статье автор рассматривает проблему греховного и праведного в малоизвестной повести Николая Костомарова «Сорок лет», которая реализуется в произведении через концепты дьявол / Бог, грех / душа. Кроме того, в предложенном исследовании определены общие и отличительные черты русскоязычного и украиноязычного вариантов текста писателя, освещены новаторские черты Н. Костомарова-прозаика, раскрыты дидактические наставления произведения. В образе главного героя повести «Сорок лет» Трофима Яшника отображено писательское видение такого религиозного понятия, как Божья кара, которое реализуется с помощью соответствующих сюжетных узлов: убийство человека ради улучшения материального положения, нарушение норм христианской морали, соблазн дьяволом, сорокалетнее наказание.

Вопросы нивелирования духовных ценностей, потери веры в божественные наставления, моральной деградации человека ради денег и статуса определяют актуальность русскоязычной повести Н. Костомарова и сейчас.

Ключевые слова: повесть, греховное, праведное, художественный мир, Костомаров.

Iryna Terekhova

ARTISTIC REPRESENTATION OF THE PROBLEM OF SINFUL AND RIGHTEOUS IN THE NOVEL BY M. KOSTOMAROV "FORTY YEARS"

In the article the author considers the problem of sinful and righteous in the little-known story of Nikolai Kostomarov «Forty years», which is realized in the work through the concepts of the Devil / God, sin / soul. In addition, in the proposed research the common and distinctive features of the Russian-language and Ukrainian-language versions of the text of the writer are determined, the innovative features of M. Kostomarov-prose writer are highlighted; the didactic guidelines of the work are disclosed. In the form of the protagonist of the novel Forty-Year-Olds, Trohim Yashnyk, the writer's vision of such a religious concept as God's punishment is realized, with the help of the corresponding plot units: murder of a person for the improvement of the material condition, violation of the norms of Christian morals, temptation by the devil, forty-year punishment. The question of leveling spiritual values, the loss of faith in divine guidance, moral degradation of man for the sake of money and status determine the relevance of the Russian-speaking novel by M. Kostomarov and at present.

Key words: story, sinful, righteous, artistic world, Kostomarov.

УДК 821.161.2

ORCID iD 0000-0002-4688-1953

Ольга Циганок

ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ ПОЕТИКИ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ "PRAECEPTA DE ARTE POËTICA..." (1735?)

У статті розглядаються питання, пов'язані зі встановленням авторства та датуванням київського підручника з віршування, який традиційно датується 1735 р. Припускається, що в його основі лежить курс лекцій, прочитаних 1735/36 н.р. Тимофієм Александровичем молодшим братом Сильвестра Кулябки, тоді — викладача Києво-Могилянської академії, у його родовому маєтку в Лубнах. На основі розшифрування хроновіршів встановлено, що 1740/41 н.р. підручник було доопрацьовано, можливо, Василем Ляцевським, який у зазначений рік читав лекції з поезики у Києво-Могилянській академії. Припущення про авторство чи співавторство Тимофія Александровича з'явилося на основі вивчення почерку та місця літературної пам'ятки у конволюті. Автор статті пропонує описувати цю поезику Києво-Могилянської академії таким чином: [Тимофій Александрович]. Praecepta de arte poëtica... (1735, 1740/41).

Ключові слова: поезики, перша половина XVIII ст., Києво-Могилянська академія, Тимофій Александрович.

Тимофій Александрович, у чернецтві Тихін (1714–1746), — один із примітних вихованців та викладачів Києво-Могилянської академії 40–50-х років XVIII ст. Біографічні відомості про нього неповні, однак і вони зображують непересічну особистість: блискучий студент із яскраво вираженою громадянською позицією, проповідник Лаври, шанований викладач поезики

та риторики, префект академії [1, 30–31]. Попри те, що прожив лише 32 роки, зробив багато.

Свого часу нашу увагу привернула риторика «Manuductio...» (Посібник...) (1736) [7], за якою тоді ще спудей Тимофій Александрович приватно навчав молодших братів свого наставника Сильвестра Кулябки [9]. Конволют, до складу якого вона входить, М. Петров описав так: «№ 424